

**ВПЛИВ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
(оглядова стаття)**

Марина Якимчук

Національний університет “Острозька академія”

ORCID: 0000-0002-1089-9019

maryna.yakymchuk@oa.edu.ua

(статтю надіслано до редакції – 06.05.2020 р., прийнято до друку – 11.10.2020 р.)

© Якимчук М., 2020

В оглядовій статті проаналізовано вплив євроскептицизму на зовнішню політику ЄС. Зокрема визначено основні суб'єкти реалізації європейської спільної зовнішньої політики та визначено ступінь їхньої прихильності ідеям євроскептицизму. Найменше євроскептичні ідеї підтримують комісари ЄС, а також Верховний представник із зовнішньої політики та питань безпеки та працівники Європейської служби зовнішніх дій. Проте вони не мають достатнього політичного впливу на процес прийняття рішень. В інших інституціях ЄС, таких як Рада ЄС та Європейська Рада, рівень опозиції до ЄС дещо вищий, оскільки деякі глави держав та урядів і міністри критикують та не довіряють ЄС. Європейський парламент у таких же питаннях більшою мірою залежить від політики держав-членів. Позиції держав-членів теж дещо відрізняються. У державах Центрально-Східної Європи спостерігається значно вищий рівень опозиції до посилення внутрішньої інтеграції у сфері зовнішньої політики, але вони підтримують розширення ЄС. Держави Північної Європи, навпаки, підтримують поглиблення співпраці у зовнішній політиці, проте дещо з осторогою сприймають приєднання нових членів. У статті наведено аргументи того, що найбільшими опозиціонерами до активізації спільної зовнішньої політики є держави-члени ЄС. Ще однією перешкодою до поглиблення інтеграції є надмірне втручання у справи ЄС Росії, Китаю та США. Попри це, громадяни держав-членів ЄС підтримують посилення співпраці у цій сфері, за умови вирішення міграційної проблеми. Крім того, під спільною зовнішньою політикою громадяни розуміють механізм протидії втручання третіх держав у справи ЄС. З метою вироблення ефективної спільної зовнішньої політики ЄС потрібно знизити рівень опозиції до ЄС і серед держав-членів, і в державах, які не є членами спільноти.

Ключові слова: *євроскептицизм, зовнішня політика ЄС, інституції ЄС, держави-члени ЄС, зовнішній євроскептицизм.*

**EUROSCEPTICISM'S IMPACT UPON
EUROPEAN UNION'S FOREIGN POLICY
(Review Article)**

Maryna Yakymchuk

National University Ostroh Academy

ORCID: 0000-0002-1089-9019

maryna.yakymchuk@oa.edu.ua

In the article, the author overviews and analyzes the impact of Euroscepticism on EU foreign policy. In particular, we identify the key actors involved in implementing the European common foreign policy and level of their affiliation with the ideas of Euroscepticism. EU Commissioners, the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security

Policy and the staff of the European External Action Service are not eurosceptic. However, they do not have sufficient political influence decision making process. Thus, the European Council faces some obstacles achieving a compromise on international relations' issues. The European Parliament is more dependent on the Member States. Positions of the Member States are also different. The countries of Central and Eastern Europe have a much higher level of opposition to strengthening internal integration in foreign policy, but they support EU enlargement. The Nordic countries support the deepening of foreign policy cooperation but are wary of the accession of new members. Therefore, the biggest opposition to the common foreign policy observed in the EU member states. Under the influence of Eurosceptic ideas, they slow down the process of integration. The population supports the common foreign policy with hopes to resolve the migration problem. Besides, citizens believe that common foreign policy can prevent the economic intervention of third countries. Excessive interference in the EU by Russia, China and the United States is also an obstacle to deepening integration. Despite this, European officials and citizens of EU member states support of strengthening cooperation in this area. To sum up, it is difficult to realise a common foreign policy without decreasing level of euroscepticism.

Key words: *Euroscepticism, EU foreign policy, EU institutions, EU member states, external Euroscepticism.*

Європейський Союз перетворився на потужного політичного гравця, хоча ще без спільної позиції щодо важливих питань у сфері міжнародних відносин. Через відсутність єдиного бачення розвитку зовнішніх зносин та небажання формувати такі зносини, ЄС починає втрачати свою роль на міжнародній арені. Однією з причин послаблення спільної зовнішньої політики ЄС є саме зростання євроскептицизму.

Євроскептицизм – це досить дискусійне поняття, яке позначає опозицію до ЄС. Але виникають певні труднощі, коли ми намагаємося зрозуміти його у контексті міжнародної політики, оскільки немає унормованого визначення та ознак цього явища. Проблемою є також відсутність чіткого розмежування між ідеями євроскептицизму, інтересами держав-членів та інтересами ЄС, що ускладнює процес ідентифікації євроскептиків. З огляду на це, варто зосередити увагу на ролі євроскептицизму у спільній зовнішній політиці ЄС.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити та проаналізувати вплив євроскептицизму на зовнішню політику ЄС.

Загальний огляд зовнішньої політики ЄС крізь призму євроскептицизму здійснила А. Хрисогелос [Chrysogelos 2013]. Частково на цю проблему звернула увагу С. Леконте, проте науковиця лише коротко охарактеризувала вплив євроскептицизму на політику розширення ЄС [Leconte 2010]. Значно більше уваги було приділено дослідженню євроскептицизму у державах-кандидатах щодо вступу до ЄС нових країн [Fouéré 2019]. Також окреслено роль опозиції до ЄС у формуванні економічної, торговельної та енергетичної політики з провідними гравцями на міжнародній арені [Energy sector economic analysis 2020]. Проте науковці або дуже поверхово розглядали цей предмет дослідження, або зосереджували увагу на ролі євроскептицизму переважно в політиці

розширення ЄС. Тому проблема проявів євроскептицизму у зовнішній політиці ЄС потребує ширшого та глибшого вивчення.

Євроскептицизм у зовнішній політиці ЄС варто розглядати з урахуванням позицій чотирьох типів суб'єктів: 1) інституцій ЄС, 2) держави-члени, 3) громадяни та 4) зовнішні актори. Варто проаналізувати позиції держав-членів та інституцій ЄС щодо спільної зовнішньої політики та визначити їхню готовність до посилення інтеграції у цій сфері. Також без уваги не залишити позиції громадян щодо спільної зовнішньої політики ЄС та охарактеризувати відносини держав-членів з третіми країнами.

Інституції є фундаментом для формування міжнародної політики організації. Відповідно до Лісабонського договору за реалізацію зовнішніх зносин відповідають Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки, з 2019 року – це Ж. Боррель і президент Європейської Ради Ш. Мішель. Також у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень беруть участь міністри закордонних справ, які представлені в Раді ЄС, профільні комітети ЄК та комісари, посади яких суміжні зі зовнішніми справами ЄС. Зокрема це комісар з питань торгівлі В. Домбровскіс та комісар з питань сусідства та розширення О. Варгеї. Також визначена роль Європейського парламенту, який укладає бюджет, впливає на зовнішню політику через профільні комітети та постійні консультації з Верховним представником ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки. Крім політичних інституцій, є технічно-виконавчий орган – Європейська служба зовнішніх дій. Як бачимо, участь у процесі прийняття рішень бере значна кількість суб'єктів, що ускладнює процес прийняття рішень, оскільки функції між органами чітко не розподілені.

Європейську Раду можна назвати однією з найвпливовіших інституцій саме у визначенні страте-

гічних напрямків зовнішньої політики ЄС. Адже саме лідери держав-членів приймають ключові зовнішньополітичні рішення. Певна осторога до проведення спільної зовнішньої політики помітна серед лідерів держав Центрально-Східної Європи. Зокрема дискусії точаться за міграційну політику, оскільки прем'єр-міністри Болгарії Б. Борисов та Чехії А. Бабіш категорично проти прийняття мігрантів. Неузгодження виникають щодо санкційної політики ЄС. Не вдалося організації виступити зі спільною позицією на підтримку Х. Гуайдо після виборів у Венесуелі, оскільки Італія заблокувала спільну заяву ЄС [David 2019]. Тобто серед лідерів держав-членів подекуди відсутня спільна позиція щодо поточних питань, вже не кажучи про стратегічне бачення спільної політики. Не можна стверджувати, що саме антиєвропейські погляди є причиною розладу у спільній зовнішній політиці. Але водночас не варто применшувати роль євроскептицизму.

Найбільш неоднозначна ситуація спостерігається у Європейському парламенті. Попри значний рівень опозиції до ЄС євроскептичні партії переважно підтримують спільну зовнішню політику. У своїх партійних статутах та риторичі, лідери зазначають, що готові до співпраці за умови врегулювання питань з нелегальною міграцією та біженцями. Проте, як показує практика, досягнути компромісу дуже і дуже складно. Як приклад, євроскептичні партії Угорщини "Фідес" та "Йоббік" підтримують спільну зовнішню політику, більше того, готові навіть до поглиблення інтеграції, але на практиці їх метою є зняття чи пом'якшення санкцій з Росії [Dunai 2017]. Позиції провладних партій держав-членів також відрізняються. Найбільше це помітно на прикладі санкційної політики щодо Росії. Зокрема, соціал-демократи Швеції та Данії, а також польська партія "Право та справедливість" переважно більшістю підтримують посилення санкції щодо РФ. Тоді як словацька лівоцентриська партія та італійська "Ліга", навпаки, вважають санкції занадто жорсткими. Незважаючи на євроскептичну риторичу та тісні відносини з РФ, партії угорська "Фідес", чеська ANO та Австрійська народна партія балансують між посиленням і послабленням санкцій [Central and Eastern Europe's Pushback Against Sanctions on Russia 2017]. Такі результати дещо неочікувані, зважаючи на високий рівень взаємодії між Чехією, Угорщиною, Австрією та Росією. Це дослідження підтверджує, що не завжди рівень опозиції до ЄС пропорційний до рівня впливу зовнішніх акторів на політику держав-членів.

Окрім таких маніпуляційних ініціатив, є певний відсоток партій, які налаштовані більш радикально. Це представники жорсткого євроскептицизму, переважно ліві та комуністичні партії, які входять до найменшої парламентської групи, серед яких партії Греції: *Грецьке рішення* та *Золотий світанок*; Словаччини: *Котлеба, Свобода і Солідарність*; Чехії: *Громадська демократична партія, Свобода і пряма демократія, Комуністична партія Чехії і Моравії*; Болгарії: *Болгарська соціалістична партія, Болгарський національний рух; Живий щит* Хорватії; *Червоно-зелена коаліція* Данії; *Шинн Фейн* Ірландії; Нідерландів: *Партія тварин, Партія свободи та Форум за демократію*. Проте їхнє представництво в національних урядах та в Європарламенті не таке високе, щоб впливати на зовнішню політику організації.

У проведенні спільної політики відіграє вирішальну роль не так ідеологія, як перманентні політичні інтереси. Партії не проти проводити спільну зовнішню політику, проте кожна хоче її проводити на власних умовах, з урахуванням власних інтересів. Досить часто ці інтереси суперечать, що унеможливає вироблення оптимальної стратегії співробітництва. Тобто євроскептицизм у зовнішній політиці – це конфлікт між політикою ЄС та політикою партій і, відповідно, держав. А рівень опозиції до спільної зовнішньої політики, передусім, відображає рівень взаємодії між конкурентами та партнерами ЄС, з урахуванням впливу третіх сторін на ведення національної політики.

Міністри Ради ЄС, особливо міністри закордонних справ держав-членів, також впливають на реалізацію спільної зовнішньої політики. Тому, безумовно, євроскептичні погляди міністрів можуть призупиняти реалізацію угод різного рівня й ускладнювати процес формування спільної зовнішньої політики. Серед міністрів до євроскептиків варто віднести МЗС Польщі, Італії, колишнього міністра Данії.

У вересні 2019 році новим Міністром закордонних справ Італії став євроскептик із партії "Ліга" Л. Фонтана. Але варто зауважити, що МЗС Італії не має достатньо повноважень, щоб регулювати ключові аспекти співпраці з ЄС [Italy hands eurosceptic League minister the EU portfolio 2019]. Попри це, негативного впливу від італійської політики на ЄС все-таки варто очікувати, враховуючи ситуацію з пандемією коронавірусу. У Польщі після виборів у липні 2020 року теж переобрали Міністра закордонних справ, яким став З. Рау. Міністр вирізняється своїми націоналістичними поглядами, що є несумісним з певною політикою ЄС, наприклад, щодо

прав меншин. Як стверджують польські урядовці, З. Рау цілковито підтримує зовнішньополітичний курс Польщі останніх років [Neumann, Fogel 2020], тому кардинальних змін у позиції Польщі очікувати не варто.

До євроскептиків варто зарахувати також колишнього Міністра закордонних справ Данії А. Самуельсен. Його партія “Ліберальний альянс” була заснована в 2007 році і виступала проти подальшої співпраці з ЄС. Як міністр, він заявляв, що потрібно або реформувати організацію, або залишити її [Denmark picks Eurosceptic as foreign minister 2016]. З 2019 року МЗС Данії став Д. Коффорд, який підтримує європейську інтеграцію. Його партія соціал-демократів входить до проєвропейської групи ЄП – Прогресивний союз соціалістів і демократів. Це означає, що позиція ЄС стала менш поляризованою, а отже, більш проєвропейською. Міністри, які і будь-які інші урядовці, намагаються балансувати між політичною силою, яку вони представляють, інтересами держави та інтересами ЄС.

Можна помітити, що останніми роками, особливо з початку процесу Брекзит, спільна зовнішня політика ЄС дещо послабилася. ЄС як організації все складніше на міжнародній арені виступати єдиною силою. Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель зазначає, що зростання націоналістичних та антисистемних партій у Західному світі послабили позиції урядів, створюючи ризик, що ці уряди не в змозі сформувати колективну зовнішню політику [Dennison 2019]. Тому можна припустити, що саме зростання націоналізму та популізму сприяло посиленню позиції євроскептиків. Негативні наслідки референдуму у Великій Британії посприяли тому, щоби Франція та Німеччина очолили зовнішню політику організації [Sierakowski 2020]. Вони все більше почали представляти не ЄС, а власні держави. Через це європейські зовнішньополітичні органи послабили свій вплив. Якщо раніше ініціатива та реалізація зовнішньої політики дрейфувала від Верховного представника та Зовнішнього органу спільних дій до глав держав, тобто до Європейської ради та Ради Міністрів, то зараз це трохи деформувалося. У врегулюванні зовнішніх конфліктів ЄС не виступають єдиною силою. Зокрема під час переговорів з Іраном щодо ліквідації ядерної програми були представлені Німеччина, Франція та Велика Британія, а не ЄС як організація [Iran and the EU. European External Action Service. 2020]. Схожа ситуація складається щодо врегулювання російсько-українського конфлікту, оскільки

у посередництві ЄС не представлений як організація [EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine 2020]. До Нормандського формату залучені саме держави члени ЄС: Франція та Німеччина, а не сама організація. Це підтверджує, що європейські лідери перебрали на себе управління зовнішньою політикою і не готові як організація втручатися у конфлікт через тісні відносини між політичними елітами Росії та деякими державами-членами ЄС: Угорщиною, Чехією. Не є винятком і ситуація у Лівії, де ЄС у складі міністрів закордонних справ Німеччини, Франції та Італії на чолі з Ж. Боррелем не можуть змусити Туреччину та Росію припинити спонсорувати конфліктні сторони. Хоча до переговорів залучені міністри закордонних справ, активну участь у переговорах беруть А. Меркель та Е. Макрон; знову Німеччина та Франція перебирають на себе функції міністрів [Pierini 2020].

Провідна роль Франції та Німеччини у конфліктах свідчить про те, що ЄС не є таким впливовим політичним гравцем, як деякі його члени. Тобто позмагатися з РФ може Франція та Німеччина, але не ЄС, який розділений та не зацікавлений у спільній політиці. Варто зауважити, що не всі держави-члени мають геополітичні амбіції, деякі зосереджені на реалізації власних інтересів, які вдало може задовольнити Росія чи Китай, тим самим розділюючи Європу. Тобто низка держав не готова до проведення спільної політики. І в цьому можна звинувачувати не лише Угорщину, Чехію та Болгарію, які мають спільні бізнес-інтереси з Росією чи Італією, а також Іспанію та Португалію, економіка яких фактично функціонує на китайських інвестиціях [Pareja-Alcaraz 2017]. Більше того, до спільної зовнішньої політики не готова навіть Франція. Коли у 2018 році німецький міністр фінансів запропонував Франції віддати своє місце в Раді Безпеки ООН для ЄС, вона відмовилася [France rejects German wish for EU seat at UN Security Council 2018]. Держави-члени остерігаються, що ЄС як організація буде просто не в змозі захистити їх інтереси. Чергова турбулентність системи міжнародних відносин: агресія РФ, протекціоністська політика США, економічна експансія КНР провокує держав-членів швидко реагувати на виклики, що у складі ЄС неможливо через бюрократизм та складний процес прийняття рішень.

Ситуація з позиціями держав-членів щодо спільної європейської зовнішньої політики досить неоднозначна. І євроскептицизм є не єдиною причиною, яка призупиняє цей процес. Варто зауважити, що рівень інтеграції ще недостатньо високий, щоб

погоджувати політичні рішення на такому високому рівні і у такій стратегічно важливій сфері. Подальшому поглибленню кооперації повинно передувати спільне розуміння та трактування політики на всіх рівнях. Євроскептики, знаючи про слабкі сторони організації, активізували свою діяльність, що в підсумку стало найбільшою перешкодою до реалізації зовнішньої політики ЄС.

Досліджуючи роль євроскептицизму у спільній європейській зовнішній політиці, також потрібно зупинитися на громадських опитуваннях і позиціях населення, оскільки саме вони через вибори до національного та європейського парламентів закладають підґрунтя до посилення чи послаблення співпраці у цій сфері. Хоча останні дослідження показують, що рівень довіри до ЄС не такий високий, як у попередні роки, громадяни все-таки підтримують спільну європейську політику.

Дослідження Європейської ради з питань зовнішніх відносин показало, що населення не проти інтеграції у цій сфері, розуміючи під посиленням співробітництва – безпеку. Адже виклики, що постали перед ЄС – міграційна криза, тероризм, російська агресія, торговельні війни з США та економічна експансія Китаю – свідчать, що Європа втягнута в латентні конфлікти. Якщо європейські лідери готові формувати спільну політику, яка захищатиме інтереси саме громадян, вони її підтримають. Попри високий рівень недовіри до ЄС, громадяни держав-членів вважають організацію гарантом їхньої безпеки. Це абсолютно підтверджують опитування, які показали, що між ЄС чи США як суб'єктами довіри, майже в усіх країнах лідирує ЄС, показники США досить низькі. Хоча саме НАТО на чолі з США є безпековою парасолькою Європи. Також цікавими виявилися результати опитування про вибір сторони конфлікту між США та Росією, де більша половина відповіли, що не підтримують жодну з них. Проте декілька відсоткову перевагу отримують США, навіть в Угорщині та Італії. У Словаччині, Греції та Австрії лідирує Росія з середнім показником 10 %. Між США та Китаєм громадяни держав-членів ЄС віддають перевагу США, однак уже з більшим відсотковим відривом. Громадяни Австрії єдині з ЄС, які обрали Китай [Give the people what they want: Popular demand for a strong European foreign policy 2019]. Проте населення ЄС не вірить у дипломатичні спроможності організації. Вони не вважають, що ЄС в змозі захистити їхні інтереси у переговорному процесі з третіми країнами. Зокрема, в Австрії, Чехії, Данії, Нідерландах, Словаччині та Швеції громадяни

віддали перевагу національним урядам, тоді як у Франції та Румунії громадяни засвідчили ефективність обох: і національного уряду, і ЄС.

Прихильність до ЄС може зрости з подальшим усвідомленням того, що без відсутності спільної зовнішньої політики, передусім, держави-члени втрачають свій вплив на міжнародній арені. Через появу нових потужних регіональних лідерів та розосередження центрів сили від одного на кілька, держави європейського континенту самостійно не можуть конкурувати та змагатися за лідерство. Статистичні дані показують, що, незважаючи на певні претензії до ЄС, громадяни бояться зростання впливу інших глобальних акторів, таких як РФ, США та КНР. Громадяни хочуть нової, але не роз'єднаної Європи. Саме так можна пояснити їхній вибір на користь нових, хоч і популістичних, рухів та партій під час виборів до Європарламенту. Рівень євроскептицизму серед громадян до спільної зовнішньої політики не такий високий, щоб це загрожувало подальшій інтеграції у цій сфері.

Тісні відносини між ЄС та третіми державами показують, що опозиція до ЄС формується не лише серед держав-членів. Євроскептики з'являються серед партнерів та конкурентів організації, що варто трактувати як зовнішній євроскептицизм. До зовнішніх євроскептиків варто зарахувати три потужних геополітичних гравці: Росію, США та Китай. Усі три держави зацікавлені у співробітництві з організацією, проте не в її посиленні та перетворенні у глобального політичного та економічного актора. Кожна держава намагається через свої інструменти впливати на політику ЄС та сприяти зростанню опозиції до організації. У зв'язку з цим визначено, через які механізми держави намагаються впливати на політику ЄС. Зокрема Росія переважно використовує ідеологічні інструменти, серед яких пропаганда, а також енергетична політика. Основним інструментом Китаю є прихована торговельна експансія та лобізм, як прямий, так і через треті країни. Враховуючи тисну тривалу співпрацю зі США у сфері безпеки та членство в НАТО, Штати використовують спільний безпековий формат як тиск на організацію та лобізм.

На шляху до формування та реалізації спільної зовнішньої політики виникають певні перешкоди, і це не лише євроскептицизм. Опозиція до ЄС уже є наслідком неефективної політики організації у цій сфері. Тому необхідно визначити основні недоліки у роботі ЄС щодо спільної зовнішньої політики та запропонувати ймовірні шляхи їх вирішення. Зокрема, варто посилити внутрішню інтеграцію, особ-

ливо у сфері безпеки, кордонів, міграції та інформаційної політики. А також уніфікувати нормативно-правову базу держав-членів. На керівні посади європейських інституцій з питань зовнішньої політики призначати більш впливових та проєвропейських політиків. Це дасть змогу підняти статус зовнішньополітичних органів ЄС у самій організації та на міжнародній арені. Варто йти за стратегією “Європа рівних можливостей”. Залучати усіх держав-членів до реалізації спільної зовнішньої політики, заохочувати держав до процесу посередництва, врегулювання конфліктів, особливо тих, котрі найменше зацікавлені у підтримці якоїсь зі сторін. До того ж держави-члени замість постійних звинувачень ЄС у неефективності повинні проявляти ініціативу і все більше залучатися до спільних ініціатив, зокрема і в зовнішній політиці. Тобто держави-члени ЄС повинні бути зацікавлені співпрацювати у форматі організації. Перераховані вище кроки допоможуть відновити довіру громадян до ЄС, тим самим сприятимуть зниженню євроскептицизму.

Проаналізувавши прояви євроскептицизму в контексті зовнішньої політики, варто зазначити, що рівень євроскептицизму у спільній зовнішній політиці ЄС – помірний, бо ЄС продовжує активну політику розширення. Як приклад, надання статусу кандидата на вступ для держав регіону Балкан. Також позитивним фактором є те, що попри зниження довіри до ЄС, громадяни залишаються прихильниками спільної зовнішньої політики ЄС. Однак організації досить складно досягнути компромісу щодо актуальних питань міжнародних відносин і виступати на міжнародній арені єдиною силою. Крім того, деякі держави-члени підтримують сповільнення інтеграції ЄС. Провідні актори на міжнародній арені: США, РФ та КНР також намагаються послабити вплив ЄС на політику регіону. Усі ці фактори: проблеми з прийняттям рішень, критика ЄС з боку держав-членів та партнерів сприяє зростанню євроскептицизму. Проте ЄС розпочинає перегляд своєї політики і важливо, щоб саме треті держави не зашкодили цьому процесу. У зв'язку з цим, перспективним напрямком дослідження є детальніший аналіз впливу РФ, КНР та США на зовнішню політику ЄС крізь призму євроскептицизму.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Central and Eastern Europe's Pushback against Sanctions on Russia. (2017). *Atlantic Council*. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/central-and-eastern-europe-s-pushback-against-sanctions-on-russia/>

Chrysosgelos, A. (2013). *Europarties and EU Foreign Policy: Does the EU party system structure CFCP issues and how?* Retrieved from <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/56cb93c8-eb8f-4abe-a64e-a6bf8d8e84b4.pdf>

David, H. (2019). *Venezuela's Chaos Exposes EU Disarray on Foreign Policy*. *Politico*. Retrieved from <https://www.politico.eu/article/venezuela-president-inf-treaty-chaos-exposes-eu-disarray-on-foreign-policy-federica-mogherini/>

Denmark picks Eurosceptic as foreign minister. (2016) *Euractiv*. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/elections/news/denmark-picks-eurosceptic-as-foreign-minister/>

Dennison, S. (2019). Give the people what they want: Popular demand for a strong European foreign policy. *The European Council on Foreign Relations*. Retrieved from https://www.ecfr.eu/publications/summary/popular_demand_for_strong_european_foreign_policy_what_people_want?fbclid=IwAR01IZd-4ZpbSzJvaCctRoieXB3r-zP43Lzgzfl8ebBZzVIHXaBO-ZK4PW68

Dunai, M. (2017). Hungary's Jobbik supports EU deepening with voters' blessing. *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-hungary-jobbik-eu/hungarys-jobbik-supports-eu-deepening-with-voters-blessing-idUSKBN1CW1TR>

Energy sector economic analysis. (2020). *The European Commission's science and knowledge service*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/energy-sector-economic-analysis>

EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. (2020). *Council of the European Union*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>

Fouéré, E. (2019) *The EU's re-engagement with the Western Balkans: A new chapter long overdue*. Retrieved from https://www.ceps.eu/system/files/PB2019_01_EF_WesternBalkans.pdf

France rejects German wish for EU seat at UN Security Council. (2018). *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/en/france-rejects-german-wish-for-eu-seat-at-un-security-council/a-46513931>

Give the people what they want: Popular demand for a strong European foreign policy. (2019). *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from https://www.ecfr.eu/publications/summary/popular_demand_for_strong_european_foreign_policy_what_people_want?fbclid=IwAR01IZd-4ZpbSzJvaCctRoieXB3r-zP43Lzgzfl8ebBZzVIHXaBO-ZK4PW68

Iran and the EU. (2020). *European External Action Service*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquartershomepage_en/2281/Iran%20and%20the%20EU

Italy hands eurosceptic League minister the EU portfolio. (2019). *Euronews*. Retrieved from <https://www.euronews.com/2019/07/10/italy-hands-eurosceptic-league-minister-the-eu-portfolio>

Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=>

&id=RQMdBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=info:6AS6YLysu_YJ:scholar.google.com/&ots=UoLBQM3CHU&sig=vmnLWqchG1dOV-WkKNY6DyPv9o&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Pareja-Alcaraz, P. (2017). Chinese investments in Southern Europe's energy sectors: Similarities and divergences in China's strategies in Greece, Italy, Portugal and Spain. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421516305006>

Pierini, M. (2020). Libya Is a European Emergency. *Carnegie Europe*. Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/>

strategieurope/82240?fbclid=IwAR3-JBLvvN_pJhO91P8I4JkXkdujUsn-iC5P1VIQjKI46TYCjPrISOqOMLw

Sierakowski, S. (2020). The Twilight of EU Foreign Policy. *German Council on Foreign Relations*. Retrieved from <https://dgap.org/en/research/publications/twilight-eu-foreign-policy?fbclid=IwAR1W0zUjnvWkAbBx36R4Nx2F07nMC0kxqTqcDODHHX1yS7-f6J47eLUKTwM>

Neumann, S., Fogel R. (2020). Zbigniew Rau is the new foreign minister. *Polish News*. Retrieved from <https://www.polishnews.co.uk/zbigniew-rau-is-the-new-foreign-minister-commentary-by-slawomir-neumann-and-radoslaw-fogel/>